

A zsugorodás térbeli anatómiája: élőmunka-igényes iparágak földrajza az ezredforduló utáni Magyarországon

The spatial anatomy of shrinkage: the geography of labour-intensive industries in Hungary after the turn of the Millennium

MOLNÁR ERNŐ

MOLNÁR Ernő: adjunktus, Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék; 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.; molnar.erno@science.unideb.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8157-4222>

KULCSSZAVAK: élőmunka-igényes iparágak; ipari körzetek; klaszterek; Magyarország

ABSZTRAKT: E tanulmány vállalati adatszolgáltatásra épülő, továbbá népszámlálási foglalkoztatási adatok alapján a zsugorodó, hazai gazdasági szerkezetben mind marginálisabb szerepet játszó élőmunka-igényes textil- és ruházati ipar, illetve bőrtermék- és lábbeligyártás térbeli dinamikáját vizsgálja, valamint kísérletet tesz jelentős iparági koncentrációik beazonosítására. A kutatás az új regionalizmus néhány elméleti koncepciójára – mindenekelőtt az ipari körzetek és klaszterek megközelítéseire – építkezik. Abból indul ki, hogy a lokalizációs típusú, agglomerációs előnyöket kínáló térbeli koncentrációk az iparági szereplők feljebb lépéséhez és külső feltételekhez való alkalmazkodásához szükséges minőségi telepítő tényezők szélesebb választékát biztosítják és ezáltal formálhatják az iparágak jövőjét. A vizsgálat nem meglepő eredménye az élőmunka-igényes iparágak területileg differenciált leépülése, a kritikus tömegek kialakításának egyre romló esélyével. Az iparági koncentrációk megtartó erejét inkább mutató bőrtermék- és lábbeligyártás legjelentősebb telephelye összességében ma Jász-Nagykun-Szolnok megye, ahol Szolnok–Martfű–Tiszaföldvár térsége tekinthető Magyarországon egyetlen jelentősebb, foglalkoztatásnövekedést is felmutatni képes könnyűipari tömörülésének az ezredforduló utáni időszakban.

Ernő MOLNÁR: assistant professor, Department of Social Geography and Regional Development Planning, University of Debrecen; Egyetem tér 1., H-4032 Debrecen, Hungary; molnar.erno@science.unideb.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8157-4222>

KEYWORDS: labour-intensive industries; industrial districts; clusters; Hungary

ABSTRACT: This study examines the spatial dynamics of the shrinking labour-intensive textile and clothing industry as well as the leather and footwear sector both of which play only a marginal role in the economic structure of Hungary today. The study is based on enterprise data

at different spatial levels from the last 18 years and settlement-level employment data of the 2011 census. The article draws on theoretical concepts of new regionalism, especially the approaches of industrial districts and clusters, and also attempts to identify the most important locations of the sectors investigated. According to the theories applied spatial concentrations of industries offer localisation economies and potentially ensure a broader variety of qualitative location factors essential for successful upgrading and adaptation processes in a changing economic environment.

This research relates an overall decline of labour-intensive industries with significant spatial differences. The erosion of critical masses reduces opportunities for localisation economies that would allow for an improved competitiveness of these sectors in Hungary. Processes of industrial concentration seem to sustain the viability of the leather and footwear industry.

The region of Szolnok, Martfű and Tiszaöldvár (county of Jász-Nagykun-Szolnok) represents one of the most significant locations for this sector. It is the only agglomeration within the Hungarian labour-intensive light industry that shows employment growth after the turn of the millennium. Both the textile and clothing sector as well as the leather and footwear industry are important employers in some peripheral regions where a substitution by new economic activities seems to be more difficult than at the economically developed locations.

Traditional labour-intensive light industries offering low wages and limited career opportunities cannot compete with the more dynamic sectors of the domestic economy or with some incomes earned by working abroad. For this reason, serious transformations are required in order to attract a skilled and motivated young workforce needed for the qualitative restructuring of these industries.

The article contributes towards understanding the geographic dimensions of the changes that can make a future development of this industrial culture of long tradition possible within the Hungarian economy.

Bevezetés, problémafelvetés

Az ipar jelentősége a 21. század Európájában sem lebecsülendő. Ha hosszú távon csökken is az ipar súlya az egyes nemzetgazdaságokban, aligha kérdőjelezhető meg exportbázisszektoroként játszott szerepe, innovációs teljesítménye és számos szolgáltatás növekedésére gyakorolt pozitív hatása (Lux 2017; Vas, Lengyel, Szakálné Kanó 2015). Ráadásul az e cikkben is vizsgált fogyasztóvezérelt árucikkek keretében szerveződő designigényes könnyűipar esetében jellemző, hogy a termelő szegmensre fókuszáló hagyományos iparági adatok egyre kevésbé képesek megragadni az értékláncok mentén megfigyelhető – kereskedők, márkatulajdonosok szerepének felértékelődését eredményező – szerkezetváltást (Dicken 2011; Fernandez-Stark, Frederick, Gereffi 2011), s ezzel alábecsülik az iparágak valódi súlyát egy-egy térség értéktermelésében és foglalkoztatásában. Megkülönböztetett fontossága van az iparnak Kelet-Közép-Európában, ahol a poszt szocialista gazdasági szerkezetváltás és modernizáció egyik zászlóvivőjévé, a nagyvárosi régiókon kívüli tér gazdaságának differenciálójává a külföldi tőkebefektetések révén globális értéktermelési hálózatokba integrálódott ipari szektor vált (Barta, Czirfusz, Kukely 2008; Kiss 2010; Lux 2017). E régióban az Európai Unió átlagát meghaladó mértékű az ipar súlya az értékteremtésben és a foglalkoztatásban, így a globális válság nyomán megjelent, újraiparosodáshoz és

negyedik ipari forradalomhoz kapcsolódó gazdaságpolitikai üzenetek és stratégiák térségünk jövője szempontjából különösen fontosak lehetnek.

A markáns ágazati és területi átalakulási tendenciákat felmutató, duális szerkezetű ipar fejlődésének hozadéka a régiókra jellemző tényezőkinálat mellett az élömunka-igényes iparágak – köztük a textil- és ruházati ipar, illetve a bőrtermék- és lábbeligyártás – zsugorodása, látványos belső szerkezetváltása: nagyobb súlyukat elsősorban a periferikus régiókban voltak képesek megőrizni (Lux 2017). E globális versenynek erősen kitett iparágakban a tartós versenyképesség zálogának Kelet-Közép-Európában (is) a feljebb lépést (Kalantaridis, Vassilev, Fallon 2008; Roukova et al. 2008), azaz a magasabb hozzáadott értéket képviselő termékek és tevékenységek felé történő elmozdulást tartják, mely felértékeli a térben korlátozottan rendelkezésre álló, nehezen reprodukálható minőségi telepítő tényezők körét. Ezen adottságok – a helyi környezeti fontosságát hangsúlyozó, globális értéktermelési hálózatok koncepciójába is integrálni próbált új regionalizmus elméletei (Coe et al. 2004) szerint – a „csúszos” tér „tapa-dós” helyeihez, az iparági tudást és speciális inputokat koncentráló, lokalizációs agglomerációs előnyöket kínáló terekhez köthetők (Lengyel, Mozsár 2002; Lux 2013). Eme alapállásból kiindulva a vizsgált iparágak földrajzának elemzése nem pusztán a zsugorodás és szerkezetváltás területi következményeinek számbavétele, hanem – feltételezve a kritikus iparági tömeggel rendelkező régiók kedvezőbb körülményeit – azon térségek beazonosítása is egyben, melyek „forró pontokként” meghatározó szerepet játszhatnak esetleges megújulásukban.

A cikk alap gondolata több pusztá feltételezésnél: Martfű térségében végzett terepi tapasztalataim (Molnár 2015; Molnár, Lengyel 2016) megerősítik a kutatási téma létjogosultságát. Az egykori Tisza Cipőgyár bázisán, külföldi és hazai lábbelikészítők, beszállítók és helyi intézmények között – hivatalos szervezeti keretek nélkül – változó intenzitású, de az iparági szereplők versenyképességét befolyásolni képes kapcsolatok léteznek. A nagyvállalat átalakulása – a helyi (intézményi) szereplők agilitásának köszönhetően is – a „rendezett visszavonulás” forgatókönyve szerint zajlott az 1990-es években (itt talán inkább, mint máshol). A korábban felhalmozott iparági tudás mindmáig fontos szerepet játszik a bőr- és cipőipar túlélésében, a külföldi tőke megtelepülésében és a tapasztalt kulcs emberek önálló vállalkozásalapításaiban. A helyi kapcsolati hálók hozzájárulnak az új szereplők megmaradásához: a földrajzi közelség és a vállalkozók közötti kapcsolatok segítik a megrendelésekhez jutást, a munkák egy részének kiszervezését (rugalmas kapacitásgazdálkodás), valamint bizonyos inputok (például cipőipari szerszámok) beszerzését. De a hagyományos cipőipar zsugorodásával és a specifikus tudással rendelkező szakembergárda kiöregedésével a lehetőségek szűkülése is érzékelhető: nagy kérdés, hogy meddig beszélhetünk még egyáltalán iparághoz kötődő lokalizációs előnyökről a térségben.

E vizsgálat – némi szakirodalmi alapozás után – a magyarországi textil- és ruházati ipar, illetve a bőrtermék- és lábbeligyártás területi dinamikájának bemutatására, 2010-es évekbeli kulcs térségeinek feltárására vállalkozik. Foglal-

kozatási adatokra épül, mert – bár az élők munkai-igényes tevékenységek súlyát így felülméri – ezek állnak rendelkezésre az iparágak megyei és települési szintű jelentőségváltozásának mérésére. A foglalkoztatási adatok lehetőséget biztosítanak a vállalati adatbázisok és a népszámlálási adatok összekapcsolására is. A két részből álló vizsgálat egyrészt az élők munkai-igényes iparágak megyei dinamikájának elemzésére és potenciális ipari körzeteinek, klasztereinek meghatározására, másrészt a megyei teljesítmények háttérében rejlő lokális koncentrációk – vállalati és népszámlálási adatokra épített – feltérképezésére törekszik. A kutatás az ezredforduló utáni időszakra fókuszál, amit nemcsak az egységes adatok elérése, hanem az iparágak globális és európai környezetében bekövetkezett változások is indokolnak. 2000 után ugyanis az élők munkai-igényes iparágak hazai képviselői mindinkább szembesültek egyrészt a nemzetközi kereskedelem liberalizációjával, az európai integrációs folyamat és a globális gazdasági válság iparági versenyt élező hatásaival (Cutrini 2011; Dicken 2011). Másrészt a helyi termelés költségeinek jelentős növekedése miatt (Hamar 2006; Laki 2005) Magyarország egyre inkább „kiárazódott” az olcsó munkaerőre épülő iparágak piacáról, ami soha nem látott mértékű alkalmazkodásra kényszerítette a szereplőket. Az alacsony béreket kínáló könnyűipar a hazai gazdaság más szektoraival és a külföldi munkavállalás lehetőségeivel összevetve sem versenyképes (Molnár 2017), így a minőségi váltáshoz szükséges képzett és motivált fiatalok jövőbeli megnyerése komoly változásokat feltételez. A fő kérdés tehát az, hogy létrejöhet-e, illetve milyen térszerkezetet vehet fel egy olyan könnyűipar a 21. századi Magyarországon, amely már nem elsősorban a költségelőnyre építkezik.

Lokalitás és iparföldrajz az élők munkai-igényes iparágak szemszögéből

Az új regionalizmus változatos alapokon álló koncepciói a lokális környezet fontosságát hangsúlyozzák a gazdaság területi egyenlőtlenségeinek, illetve különböző iparágak eltérő térbeli fejlődési pályáinak alakításában (Coe et al. 2004). Számos formájuk (pl. új ipari terek, területi termelési komplexumok, regionális innovációs miliő, neomarthallai csomópontok, hálózati régiók, tanuló régiók) mellett az ipari körzetek és klaszterek – közös és eltérő elemeket egyaránt tartalmazó, gyakran egymás szinonimáiként használt – megközelítései terjedtek el leginkább (Wolman, Hincapie 2010). A mindkét koncepcióban megjelenő – egy-egy iparág térbeli koncentrációjára épülő – lokalizációs agglomerációs előnyök gondolata (Marshall-féle externáliák) azért jelentős fejlesztéspolitikai szempontból, mert a globalizáció által felértékelt nagyvárosi térségek urbanizációs agglomerációs előnyeiből (Jacobs-féle externáliák) nem részesülő közép- és kisvárosközpontú vidéki terekben is lehetségesnek tartja – ha csak egy-egy ágazatban is – a versenyképességhez szükséges kritikus tömegek kialakulását (Lux 2013).

Az ipari körzet koncepciójának 19. század végén született eredeti változatában Alfred Marshall az egymás közelébe telepedett kis- és középvállalkozások termelészervezését vizsgálva jutott el ahhoz a megállapításhoz, hogy a térbeli externáliák (a széles körű munkamegosztás: specializáció, képzett munkaerő, tudástulcsordulás, „ipari légkör”) jelentősen befolyásolják a vállalatok sikerességét. Az elmélet az 1970-es és 1980-as évek Olaszországában a társadalmi közeg (kisvárosi környezet, közös értékek, bizalom, kisvállalkozókra, ipari munkásokra épülő közösségek) és a történelmi örökség fontosságát hangsúlyozó, helyi specifikumokat kidomborító elemekkel egészült ki, melyeknek jelentős szerepet tulajdonítottak az olasz kisvállalkozói szektor világgazdasági korszakváltás idején megmutatkozó rugalmasságában, sikeres alkalmazkodásában (Porter, Ketels 2010; Wolman, Hincapie 2010; Zeitlin 1994).

Bár a *klaszterkoncepció* is visszavezethető az 1970-es évekig (Czamanski cikreire hivatkozik Buzás 2000), de leginkább Michael Porter vállalati és regionális versenyképességet vizsgáló, ipargazdaságtani alapokon álló kutatásai révén vált ismertté (Porter, Ketels 2010). A klaszter behatárolt területen (iparág, közös technológiai platform) működő, egymással kapcsolatban álló vállalatok és intézmények földrajzi tömörülése, ahol a kritikus tömeget elérő vállalati szereplőkre egyszerre jellemző az innovációorientált versengés és az együttműködés (Grosz 2000; Sass, Szanyi 2009). A témában született magyar tanulmányok első sorban az ipari körzetek agglomerálódásból fakadó passzív előnyeire és a klaszterek aktív együttműködésére, a földrajzi és kapcsolati közelség együttes jelenlétére helyezik a hangsúlyt a koncepciók közti különbségtételben (Buzás 2000; Grosz 2000; Vas 2009). E sorok írója számára megalapozottabbnak tűnik az a megközelítés, mely az ipari körzetet a vállalatok és intézmények térbeli tömörülésének és együttműködésének sokféle konfigurációját lehetővé tevő klaszterek – első sorban kis- és középvállalkozásokhoz és könnyűiparhoz kötődő – speciális eseteként jeleníti meg (Porter, Ketels 2010).

Empirikus tanulmányok sora készült az ipari körzetek és klaszterek lehatárolására, illetve versenyképességet erősítő működési mechanizmusaik, sikerességük vagy sikertelenségük okainak feltárására. A témánk szempontjából releváns, élőmunka-igényes iparágak koncentrációit vizsgáló tanulmányok nagyrészt a *(neo)marshalli iparikörzet-modell* elméleti alapjain, dél-európai (olaszországi, spanyolországi, portugáliai) esettanulmányokhoz kapcsolódnak (Boix 2010; Cerejeira da Silva 2002; Garofoli 2010; Mucelli et al. 2015). A dél-európai súlypont első sorban azzal magyarázható, hogy a nyugat-európai gazdaság a két világháború között, majd az 1950-es és 1960-as években strukturális átalakuláson ment keresztül, és a fordista típusú gazdaság koncentrációs folyamatainak eredményeként a könnyűiparra jellemző, kis- és középvállalkozásokra épülő ipari körzetek eltűntek Európa északi részéről (Garofoli 2010). Legfeljebb a régió periferiáján figyelhető meg egy-egy körzet – ilyen a globalizáció hatására utóbb kiürült németországi Pirmasens – tartósabb fennmaradása (Schamp 2005).

A „termék- és technológiai innováció széles útja”, illetve a „nyomorúságos bérek és munkakörülmények keskeny ösvénye” (Pyke, Sengenberger 1992, idézi Zeitlin 1994) között lavírozó *Harmadik Olaszország* erős társadalmi-kulturális tartalmat hordozó iparikörzet-modellje szerint a térség sikere a kisipari-kézműves hagyományokon, a kis- és középvállalatok rugalmas specializációján és együttműködésén, illetve a körzetben kialakult agglomerációs előnyökből táplálkozó „iparági légkör” kiaknázásán, a kulturális a homogenitáson, a társadalmi konszenzuson és a bizalmon alapult. A magas presztízsű fogyasztókat és rés piacokat megcélzó minőségi termékek tömeges előállításának és exportjának köszönhetően Olaszország ma is piacvezető szerepet tölt be az európai élőlámpa-igényes iparágakban. De az 1970-es és 1980-as években virágkorát élő olasz modell fenntarthatósága a globalizáció és a technológiai változások hatására megkérdőjeleződött az ezredfordulóra. Átalakuló, néhány domináns szereplő kiemelkedését mutató vállalati szerkezet, aszimmetrikusabb vállalatközi kapcsolatok, a munkaerő növekvő mobilitása és ezzel összefüggésben a társadalmi közeg átalakulása figyelhető meg. Az élőlámpa-igényes ipar házon belül tartásában korábban oly sikeres ipari körzetek termelésének kiszervezése mind jelentősebbé vált, új hálózatokat teremtve Olaszország és a költséghatékony termelés telephelyeként funkcionáló Délkelet-Európa között (Crestanello, Tattara 2011; Cutrini 2011; Lux 2014; Mucelli et al. 2015).

A világban és Olaszországban beazonosított ipari koncentrációk sokszínűsége (Musotti 2010; Zeitlin 1994), a hagyományos körzetek átalakulása, illetve a különböző elméletek interakciója és fejlesztéspolitikai adaptációja az eredetileg kis- és középvállalkozásokra fókuszáló modell kiszélesítéséhez vezetett. E szemléletváltás része az a – jórészt Ann Markusen nevéhez fűződő, utóbb kiegészített – tipizálási kísérlet, mely a kis- és középvállalkozásokra épülő tradicionális (marshalli) körzetek mellett elkülönítette az egy-egy nagyvállalat köré épülő „kerékagy típusú”, a külső szereplők térségbe települt leányvállalatai által alkotott „szatellit”, a típusok keveredésével született „hibrid”, valamint az állami szervezetekhez kötődő iparági körzeteket. Sőt, az egymás mellett működő, de érdemi kapcsolatokat fel nem mutató szereplők tömörüléseit is „kolokációs területként” kategorizálta (Lux 2014). Az általánosítási kísérletekkel az ipari körzetek társadalmi viszonyok egyediségét hangsúlyozó megközelítése is háttérbe szorult. Ezzel együtt a modell adaptálhatósága komoly korlátokba ütközik Kelet-Közép-Európában, ahol a periféria tőkeszegénysége, duális szerkezetű, erős külső függőséget mutató gazdasága és minőségi tényezők terén jellemző deficitje a szocialista iparosítás örökségének máig ható következményeivel (horizontális kapcsolatok hiánya, hosszú távú intézményi gyengeségek) párosul (Lux 2017). Ennek ellenére az ezredfordulón – az európai minták követése jegyében – a hazai fejlesztéspolitikában is megjelentek a klaszterek, melyek nemcsak a versenyképesség erősítését célozzák, hanem a duális gazdasági szerkezet oldásának, a külföldi nagyvállalatok, illetve a hazai kis- és középvállalkozások közti kapcsolatépítésnek is eszközét képezik (Grosz 2000; Sass, Szanyi 2009).

A hazai gazdaságföldrajzi és regionális tudományi írásokban már a rendszerváltás idején felismerték az ipari koncentrációk jelentőségét (Barta 1989; Faragó 1994), hogy a későbbi iparföldrajzi áttekintő munkák (Barta 2002; Kiss 2010, 2013; Lux 2017) több-kevesebb részletességgel foglalkozzanak az ipari körzetek, klaszterek, továbbá – részben a modell fejlesztéspolitikai adaptációját jelentő – ipari parkok kérdésével. Bár a szektor iránti figyelem nem nélkülözte az ágazati és területi szempontokat (az újraiparosodás és a gazdasági válság hatásairól Barta, Czirfusz, Kukely 2008; Barta, Lőcsei 2011; Kiss 2011; Lengyel et al. 2016; a hosszabb távú ipari fejlődési pályákról Nemes Nagy, Lőcsei 2015 írásai emelendők ki), az élőmunka-igényes iparágak súlyukból veszítő, a külföldi működő tőke ipari térformáló folyamataiban marginálissá váló szereplőként jelennek meg, térbeliségük kutatása ennek megfelelően nem kapott különösebb hangsúlyt. Mindezt alá is támasztja a vidéki városrégiónak potenciális feldolgozó-ipari klasztereit beazonosító vizsgálat, mely egyetlen olyan térséget sem talált, ahol a textil-, ruha-, bőrtermék- és lábbeligyártás kritikus tömegben koncentráldott volna (Vas, Lengyel, Szakálné Kanó 2015).

A vizsgált iparágakkal foglalkozó szórványos közgazdasági tanulmányok (Hamar 2006; Laki 2005; Textilipari Műszaki Tudományos Egyesület 2009) ugyanakkor nélkülözik a területi szempontokat. A győri járműipari körzet kutatásának oldalvizén született olyan részletesebb tanulmány, mely a korábban jelentős győri textilipar rendszerváltás utáni átalakulását dolgozta fel (Orbán Horváth 2014). A bőrtermék- és lábbeligyártás hazai földrajzának feltárására, egy-egy jelentősebb telephelyének esettanulmányoszerű feldolgozására pedig e sorok írója tett kísérleteket: a csengeri és martfűi lábbeligyártás átalakulásának bemutatása (Molnár 2013, 2015) mellett figyelemre méltó eredmény, hogy az iparágat meghatározó nagy- és középvállalatok mindinkább a periférikus térségekben és a nagyobb iparági koncentrációkban tömörülnek (Molnár, Lengyel 2015). Ezt részben megerősítik a kelet-közép-európai régió könnyűiparát kutató tanulmányok (Anić, Rajh, Teodorović 2008; Crestanello, Tattara 2011; Kalantaridis, Vassilev, Fallon 2008; Pástor, Belvončíková 2015; Rouková et al. 2008; Smith et al. 2014) is, melyek ugyan nem bővelkednek területi vonatkozású elemekben, de azokból – kissé ellentmondásosan – a hagyományos iparági központok továbbélése és a költséghatékony perifériák felértékelődése egyaránt kiolvasható.

Olvadozó iparágak – romló klaszteresedési esélyek?

A vizsgált hazai élőmunka-igényes iparágak térbeliségének dinamikáját nagymértékben meghatározza jelentős ezredforduló utáni súlyvesztésük: mindkét ágazatban csökkent a vállalkozások és az alkalmazásban állók száma, ezzel párhuzamosan mérséklődött jelentőségük a feldolgozóiparon belül. Eltérés az árbevételi adatokban mutatkozik, ahol a bőrtermék- és lábbeligyártás – a vizsgált

bő másfél évtizedben a feldolgozóipar egészét meghaladóan gyarapodva – növelte jelentőségét, míg a textil- és ruházati ipar zsugorodást mutatott. 2016-ban a két iparág együttvéve a feldolgozóipari vállalkozások 9-10%-át, a 4 fő feletti vállalkozások és alkalmazásban állók 6-7%-át, az összes és exportárbevétel 1,5-2%-át, a külföldi tőkeállomány 1,6%-át adta. Különösen az árbevételi adatok terén látványos a bőrtermék- és lábbeligyártás másik iparághoz képest megfigyelhető erősödése, s egyúttal lényegesen koncentráltabb szervezeti háttere (1. táblázat).

A 4 fő feletti foglalkoztatók adatainak tükrében a textil- és ruházati ipar a 2000. évi érték 30%-át, a bőrtermék- és lábbeligyártás 2000. évi nagyságrendjének 50%-át érte el 2016-ban. Nemcsak a foglalkoztatásleépülés mértékében vannak különbségek: míg a textil- és ruházati ipar létszáma szinte folyamatos csökkenést mutat, a bőrtermék- és lábbeligyártás 2009-ben elért mélypontja után újra növekedni kezdett. Mindkét iparág leépülésének nagy része az ezredfordulót követő évekre esik, amikor a kiéleződő globális iparági versenyben jelentős relatív költségnövekedést megélt Magyarország kiárazódott az

1. táblázat: A vizsgált élőmunka-igényes iparágak néhány mennyiségi mutatója és feldolgozóipar egészén belüli aránya

Some indicators of the examined labour-intensive industries and their share in the manufacturing sector

Mutatók	Textil- és ruházati ipar		Bőrtermék- és lábbeligyártás	
	2000	2016	2000	2016
Működő vállalkozások (db)	9788	3954	1274	485
Működő vállalkozások (a feldolgozóipar százalékában)	14,6	8,2	1,9	1,0
4 fő feletti működő vállalkozások (db)	1994	732	406	141
4 fő feletti működő vállalkozások (a feldolgozóipar százalékában)	13,4	5,9	2,7	1,1
Alkalmazásban állók (ezer fő)	103,4	32,0	24,3	11,9
Alkalmazásban állók (a feldolgozóipar százalékában)	13,5	4,8	3,2	1,8
Összes árbevétel (milliárd Ft)	342,2	213,7	65,6	194,2
Összes árbevétel (a feldolgozóipar százalékában)	3,3	0,8	0,6	0,7
Exportárbevétel (milliárd Ft)	223,3	151,2	43,7	186,1
Exportárbevétel (a feldolgozóipar százalékában)	3,6	0,8	0,7	1,0
Külföldi tőkeállomány (millió €)	236,1	356,0*	58,3	356,0*
Külföldi tőkeállomány (a feldolgozóipar százalékában)	2,8	1,6*	0,7	1,6*

* A textil- és ruházati ipar, illetve a bőrtermék- és lábbeligyártás együtt.

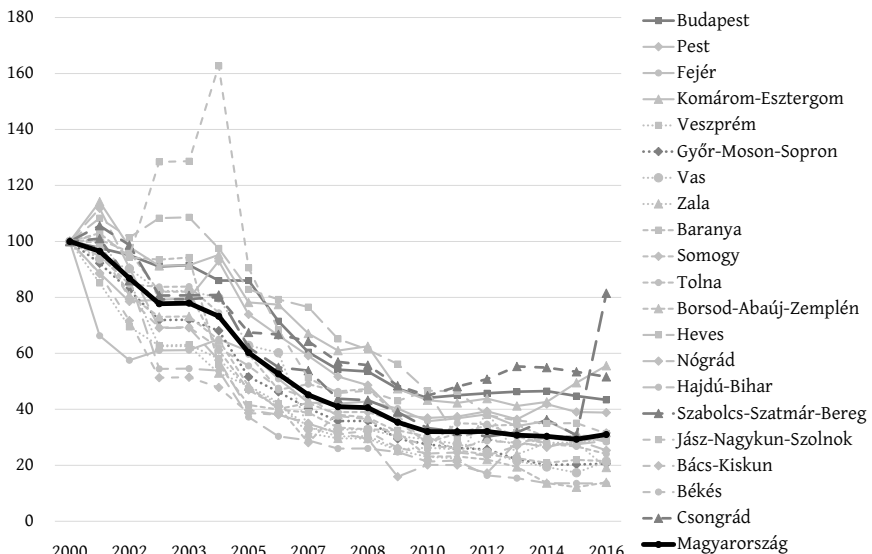
Adatok forrása: KSH, MNB.

elsősorban olcsó munkaerőt igénylő gazdasági tevékenységek piacáról (Molnár, Lengyel 2016); a 2008-ban kipattant globális gazdasági válság hatása csekélyebb, illetve a bőrtermék- és lábbeligyártásban gyakorlatilag visszaállt a krízis előtti foglalkoztatási szint (1–2. ábra).

A megyék differenciált fejlődési pályákat mutatnak mindkét iparágban, bár bizonyos változások háttérében adminisztratív okok (iparági szereplők főtevékenység- vagy székhelyváltása) keresendők. Különösen igaz ez a kisebb, szervezeti és területi értelemben koncentráltabb bőrtermék- és lábbeligyártásban, ahol egy-egy nagyobb szereplő adatainak változása is erősen befolyásolja a megyei adatokat (Borsod-Abaúj-Zemplén és Zala megye példái). Szabolcs-Szatmár-Bereg megye textil- és ruházati iparának utolsó évben megfigyelhető látványos növekedése is egy jelentős létszámú munkaerőt alkalmazó rehabilitációs foglalkoztató főtevékenységének változásához (felsőruházat-gyártó lett) köthető. A jelentős telephelyek körében a textil- és ruházati iparban Csongrád megye és a székhelyhatásból is profitáló Budapest, míg a bőrtermék- és lábbeligyártásban Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye dinamikája érdeklő. Ez többnyire csak az országos értéktől elmaradó mértékű zsugorodást jelenti: egyedül Jász-Nagykun-Szolnok és csak a bőrtermék- és lábbeligyártásban haladta meg az ezredforduló foglalkoztatási adatait (1–2. ábra).

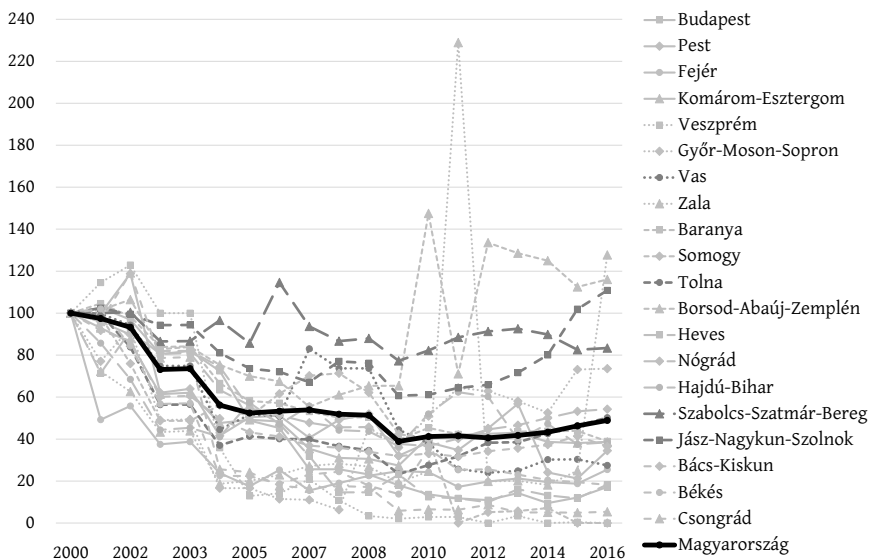
1. ábra: A textil- és ruházati iparban alkalmazottak létszámának változása megyénként (2000=100)
Changes in the number of employees in the textile and clothing industry of the counties (2000=100)

Adatok forrása: KSH.

2. ábra: A bőrtermék- és lábbeligyártásban alkalmazottak létszámának változása megyénként (2000=100)

Changes in the number of employees in the leather and footwear industry of the counties (2000=100)

Adatok forrása: KSH.

A megyék differenciált fejlődési pályájára utal mindkét iparágban a koncentrációs index – egyébként alacsony – értékének mérsékelt növekedése (textil- és ruházati ipar: 0,08–0,11, bőrtermék- és lábbeligyártás: 0,09–0,14), illetve az öt legjelentősebb megye súlyának növekedése (textil- és ruházati ipar: 50–55%, bőrtermék- és lábbeligyártás: 61–73%) 2000 és 2016 között. A textil- és ruházati iparban – összhangban az ágazat szerkezeti átalakulásával – jelentős átrendeződések történtek: az alapvetően textilipari orientációjú megyék aránylag stabilabbnak tűnnek, míg a zsugorodás ott a legnagyobb arányú, ahol korábban a ruházati ipar abszolút dominanciája érvényesült. A bőrtermék- és lábbeligyártás vezető megyéi ezzel szemben gyakorlatilag nem változtak, alátámasztva a jelentősebb iparági koncentrációk megtartó erejéről, illetve az iparág költséghatékonyabb periféria felé tolódásáról korábban írottakat (Molnár, Lengyel 2015). Az ezredforduló és napjaink állapotait a Hoover-index segítségével összevetve az is látható, hogy a két iparág térbeli elkülönülése növekedett.

A kritikus iparági tömeg és az ebből fakadó lokalizációs előnyök (pozitív externáliák) jelentős szerepet játszhatnak versenyképes gazdasági tevékenységek kialakításában és fenntartásában. De vajon beszélhetünk-e a magyar könnyűiparban kritikus tömegekről, klaszterépítési lehetőségekről? És vajon miként változtak a feltételek az ezredfordulót követő másfél évtizedben? A helyzet értékeléséhez a magyar városrégiók feldolgozóipari klasztereinek be-

azonosítására is alkalmazott EU-módszertant (European Cluster Observatory) használtam, mely az iparági tömörülések meghatározására az egyes megyék könnyűiparának az országos („méret”) és helyi foglalkoztatásban („fókusz”) mért súlyát, illetve az országos átlagértékhez képest megfigyelhető helyi felül- vagy alulreprezentáltságát („specializáció”) méri (Vas, Lengyel, Szakálné Kanó 2015).

A két iparágra külön-külön elkészített táblázatok a súlytalanná válás folyamatát jelzik. A megyei iparági koncentrációk abszolút mérete, illetve a helyi gazdaságban betöltött relatív súlya többnyire csökken. Míg 2000-ben a textil- és ruházati iparban Budapest, a kisalföldi textilnégyszög hagyományait képviselő Győr-Moson-Sopron és Vas megye, valamint a szocialista iparosítás nyomán a vidéki Magyarország legnagyobb ruhaipari központjává vált Hajdú-Bihar megye is jelentős koncentrációt képviselt, 2016-ra csak a székhelyhatásból (is) profitáló Budapest tömege maradt számottevő. A kisebb bőrtermék- és lábbeligyártás

2. táblázat: Potenciális klaszterek a textil- és ruházati ipar megyei adatai alapján
Potential clusters based on county-level data of the textile and clothing industry

Megyék	2000			2016		
	Méret	Fókusz	Specializáció	Méret	Fókusz	Specializáció
Budapest	0,72	2,03	0,53	0,28	0,84	0,78
Pest	0,12	1,82	0,48	0,04	0,45	0,41
Fejér	0,09	2,00	0,52	0,02	0,54	0,50
Komárom-Esztergom	0,04	1,36	0,36	0,02	0,67	0,62
Veszprém	0,12	3,76	0,99	0,03	1,16	1,07
Győr-Moson-Sopron	0,35	7,90	2,08	0,07	1,47	1,36
Vas	0,30	10,96	2,88	0,06	2,43	2,26
Zala	0,16	6,34	1,67	0,03	1,26	1,17
Baranya	0,17	5,23	1,37	0,03	1,14	1,06
Somogy	0,11	4,09	1,08	0,03	1,26	1,17
Tolna	0,15	7,92	2,08	0,03	2,05	1,90
Borsod-Abaúj-Zemplén	0,21	4,13	1,09	0,03	0,52	0,48
Heves	0,06	2,71	0,71	0,02	0,74	0,68
Nógrád	0,06	3,78	0,99	0,01	1,14	1,06
Hajdú-Bihar	0,33	7,60	2,00	0,04	0,95	0,89
Szabolcs-Szatmár-Bereg	0,15	4,34	1,14	0,11	2,50	2,32
Jász-Nagykun-Szolnok	0,11	3,71	0,97	0,03	1,02	0,95
Bács-Kiskun	0,21	5,13	1,35	0,06	1,45	1,35
Békés	0,19	6,66	1,75	0,05	1,93	1,79
Csongrád	0,16	4,56	1,20	0,08	2,25	2,09
Magyarország	3,80	3,80	1,00	1,08	1,08	1,00

Méret: az iparágban alkalmazottak a megyében az országos foglalkoztatás százalékában. Fókusz: az iparágban alkalmazottak a megyében a helyi foglalkoztatás százalékában. Specializáció: lokációs hányados (az iparág megyei reprezentáltsága országos súlyához képest). Módszertan Vas, Lengyel, Szakálné Kanó 2015 alapján.

Adatok forrása: KSH.

legfontosabb telephelye Vas megye volt az ezredfordulón, de napjainkban legfeljebb az akkor második helyezett Jász-Nagykun-Szolnok megyében lehet kritikus-tömeg-közeli állapotról beszélni. A megyék foglalkozási szerkezetében 2000-ben a textil- és ruházati ipar esetében 10%, a bőrtermék- és lábbeligyártás esetében 5% feletti részesedést is találni (mindkettőt Vas megyében), 2016-ban ugyanakkor egyedül a Jász-Nagykun-Szolnok megyei bőrtermék- és lábbeligyártás helyi súlya haladta meg a 3%-ot (2–3. táblázat).

A specializációs értékek sajátos tendenciákra hívják fel a figyelmet. A textil- és ruházati ipar leépülése – a korábbi kiemelkedő koncentrációk eltűnésével – inkább magasabb szintű: a lokációs hányadosok közti különbségek csökkennek. A bőrtermék- és lábbeligyártás átalakulása ugyanakkor az iparági koncentrációk megtartó ereje miatt a specializációs értékek növekvő differenciálódásában mutatkozik meg: 2016-ban a legnagyobb felülreprezentáltságot mutató megyében (Jász-Nagykun-Szolnok) 9-10-szer nagyobb az iparág foglalkozási szerkezetében játszott szerepe, mint az ország egészében, miközben akadt olyan megye

3. táblázat: Potenciális klaszterek a bőrtermék- és lábbeligyártás megyei adatai alapján
Potential clusters based on county-level data of the leather and footwear industry

Megyék	2000			2016		
	Méret	Fókusz	Specializáció	Méret	Fókusz	Specializáció
Budapest	0,07	0,19	0,21	0,01	0,03	0,08
Pest	0,01	0,21	0,23	0,00	0,04	0,11
Fejér	0,01	0,35	0,39	0,00	0,08	0,21
Komárom-Esztergom	0,02	0,54	0,61	0,01	0,19	0,47
Veszprém	0,01	0,28	0,32	0,00	0,00	0,00
Győr-Moson-Sopron	0,01	0,21	0,23	0,01	0,14	0,35
Vas	0,16	5,93	6,62	0,04	1,69	4,23
Zala	0,01	0,52	0,58	0,02	0,69	1,72
Baranya	0,06	1,81	2,02	0,02	0,71	1,79
Somogy	0,01	0,46	0,51	0,00	0,00	0,00
Tolna	0,10	4,98	5,56	0,04	2,68	6,72
Borsod-Abaúj-Zemplén	0,01	0,20	0,23	0,01	0,21	0,53
Heves	0,01	0,44	0,49	0,00	0,08	0,19
Nógrád	0,03	1,97	2,20	0,01	1,27	3,19
Hajdú-Bihar	0,03	0,58	0,65	0,01	0,21	0,52
Szabolcs-Szatmár-Bereg	0,08	2,35	2,62	0,06	1,39	3,47
Jász-Nagykun-Szolnok	0,11	3,76	4,21	0,12	3,67	9,18
Bács-Kiskun	0,09	2,30	2,57	0,03	0,75	1,88
Békés	0,02	0,85	0,95	0,00	0,15	0,38
Csongrád	0,04	1,13	1,26	0,00	0,06	0,15
Magyarország	0,90	0,90	1,00	0,40	0,40	1,00

Adatok forrása: KSH.

(Veszprém), ahonnan gyakorlatilag eltűnt az iparág. Mindhárom vizsgált kritérium tükrében – és nem utolsósorban azért, mert képes volt növekedést felmutatni az ezredforduló után – 2016-ban leginkább Jász-Nagykun-Szolnok megye bőrtermék- és lábbeligyártása áll közel ahhoz, hogy ott potenciális klaszterről lehessen beszélni. Mindkét iparágbeli erős érintettsége okán Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, illetve – kisebb mértékben – Vas és Tolna megye érdemel még figyelmet (2–3. táblázat).

Lokális iparági koncentrációk: kísérlet a könnyűipar tereinek lehatárolására

A vizsgált élmunka-igényes iparágak kritikus tömege, helyi gazdasági jelentősége megyei szinten már csak nyomokban fedezhető fel. Részben e körülmény, részben a megyék gazdaságának belső heterogenitása indokolja alacsonyabb területi szinten a lokális koncentrációk beazonosítását. Miután a munkához felhasználható vállalati adatok összegyűjtése körülményes és a módszerrel az ezredforduló viszonyai utólag nem rekonstruálhatók, statikusan, egy 2017. júniusi időpontban térképeztük fel települési szinten a két iparág földrajzát, – a megyei adatokkal történő összehasonlíthatóság érdekében – a legalább 5 főt foglalkoztató társas vállalkozások körében. Elsősorban a Creditreform online céginformációs adataira épült az elemzés, de támpontként a KSH, valamint a Kereskedelmi és Iparkamara adatbázisát is felhasználtuk (3–4. ábra).

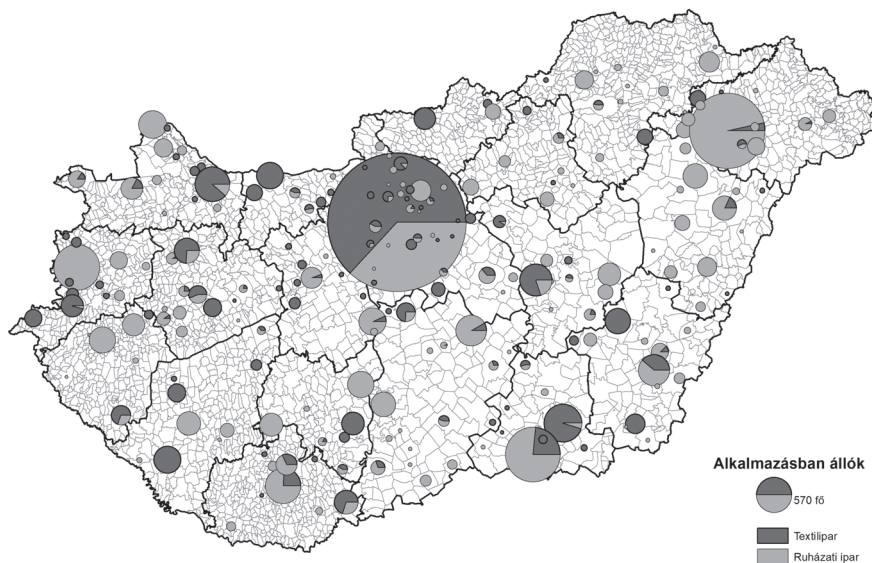
Lényeges különbség a két iparág földrajzában Budapest eltérő szerepe: míg a textil- és ruházati iparnak – a székhelyhatásból is következően – több mint 160 vállalkozással és 8800 foglalkoztatottal ma is kiemelkedő központja a főváros, a bőrtermék- és lábbeligyártás esetében – nem egészen 20 releváns szereplővel és 500 fő alatti létszámmal – az öt legjelentősebb telephely közé sem fér be. A nagyobb iparági központok egyenletesen oszlanak meg az Alföld és a Dunántúl között, de mindkét iparágban keleten találjuk a jelentősebb foglalkoztatókat. A textil- és ruházati iparban Nyíregyháza (Pro-Team), Szeged (SZEFO, Naturtex), Hódmezővásárhely (März Fashion, Hódfó) és Szombathely (Styl Fashion, Speidel), a bőrtermék- és lábbeligyártásban Szolnok (Eagle Ottawa, Jopp Interior), Nyíregyháza (Eissmann Automotive, Ricosta), Martfű (Lorenz Shoe), Jánosháza (Seton) és Szekszárd (Samsonite) emelhető ki (3–4. ábra). A textil- és ruházati ipar nagyobb településekhez köthető, mint a bőrtermék- és lábbeligyártás: 15 ezer fő alatti lélekszámú településeken az előbbi iparág alkalmazottainak mintegy 25%-át, utóbbinak 40%-át foglalkoztatják.

A földrajzi közelség szempontjából – a megyei adatok ismeretében – figyelemre méltó a teljesítmények térbeli koncentrációja. A textil- és ruházati iparban többpólusúság érvényesül a jelentősebb megyékben: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Nyíregyháza (75% feletti) súlya miatt mutat jelentős koncentrációt,

de az iparági telephelyek a megye teljes területén szóródnak, míg Csongrád megye teljesítményének közel 95%-a (összesen 20 vállalkozás) Szegedhez és Hódmezővásárhelyhez köthető. A bőrtermék- és lábbeligyártás eleve kevesebb telephelyen koncentrálódik. Jász-Nagykun-Szolnok megye kiemelése nemcsak a potenciális klasztervizsgálat eredményei alapján indokolt: az iparág helyi teljesítményének közel 99%-a (mintegy 12 vállalkozás) a Szolnok–Martfű–Tiszaföldvár-tengelyen található, ami egyúttal a lokalizációs előnyök megteremtődésének lehetőségére utal. A kisebb iparági súlyú Tolna megyében közel 85%-os részesedéssel rendelkezik Szekszárd–Bonyhád–Nagymányok térsége (3-4. ábra).

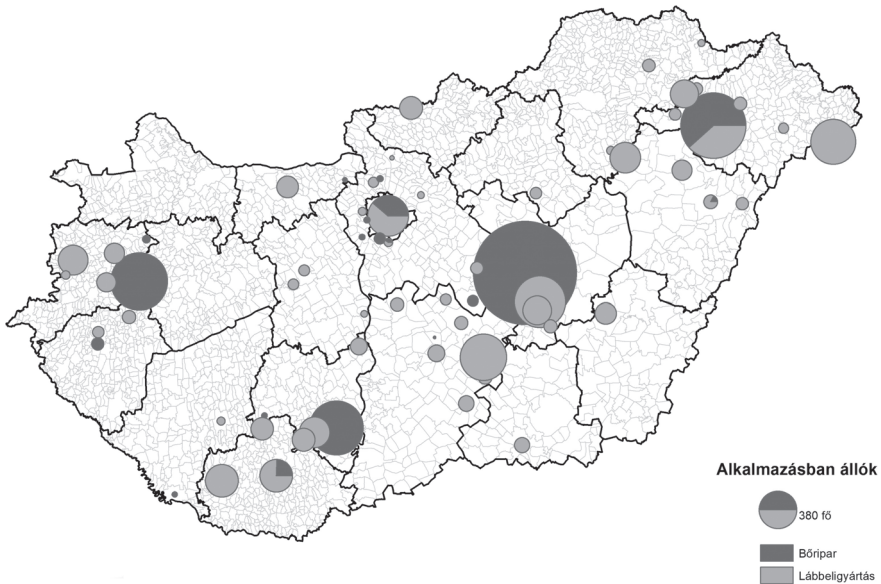
Az élőmunka-igényes könnyűipar terei megrajzolhatók a 2011. évi népszámlálás iparágyszintű, települési bontású foglalkoztatási adatainak segítségével is, ami képet ad a foglalkoztatók környezetükre gyakorolt hatásainak kiterjedtségéről. A globalizáció soha nem látott földrajzi távolságokat áthidaló kapcsolatrendszereinek világában a munkavállalók ingázása az egyik olyan kapcsolat, mely aktív szerepet játszik a lokális iparági terek formálásában: nem véletlen, hogy az ipari körzetek beazonosításához Olaszországban és Spanyolországban is ingázási kapcsolatok alapján kialakított helyi munkaerőpiaci vonzáskörzetek szolgálnak keretként (Boix 2010; Sforzi

3. ábra: Alkalmazásban állók száma a textil- és ruházati iparban, a legalább 5 főt foglalkoztató helyi székhelyű vállalkozások adatai alapján (2017)
Number of employees in the textile and clothing industry based on the data of local enterprises with at least 5 employees (2017)

Forrás: A Creditreform adatai alapján szerkesztette Németh G.

4. ábra: Alkalmazásban állók száma a bőrtermék- és lábbeligyártó iparban, a legalább 5 főt foglalkoztató helyi székhelyű vállalkozások adatai alapján (2017)
Number of employees in the leather and footwear industry based on the data of local enterprises with at least 5 employees (2017)

Forrás: A Creditreform adatai alapján szerkesztette Németh G.

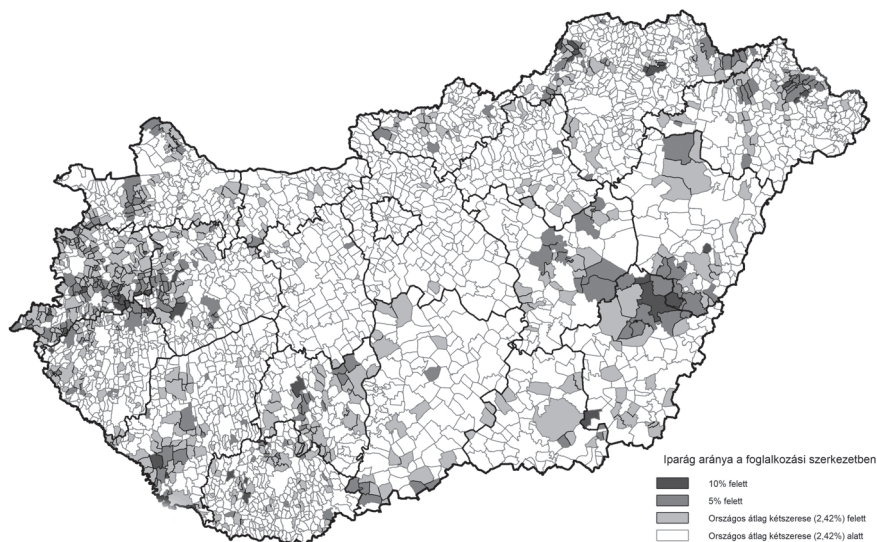
2010). További érv a népszámlálási adatok és a székhely szerinti vállalati adatok együttes alkalmazása mellett, hogy a módszerrel a nem helyi székhelyű vállalatok által meghatározott iparági telephelyek is azonosíthatók. Végül, szemben az abszolút foglalkoztatási súlyt mutató vállalati adatokkal, a helyi foglalkozási szerkezeten belüli relatív jelentőség alkalmas a könnyűipartól függő terек megrajzolására: a gazdaság egyéb szektorainak fejlettségétől függően ugyanis nem feltétlenül ugyanott jelentős súlyúak a vizsgált ágazatok, ahol a legnagyobb koncentrációik alakultak ki. A vállalati és népszámlálási adatok mindazonáltal nem azonos időpontra és nem ugyanazon sokaságra vonatkoznak. 2011 és 2017 között több mint fél évtized telt el, mely a textil- és ruházati iparban országos szinten mintegy 10% csökkenést, a bőrtermék- és lábbeligyártásban 20% növekedést hozott a foglalkoztatás terén, jóval nagyobb eltérésekkel az egyes megyékben. Ezen kívül a vállalati foglalkoztatási adatok – szemben az elvben teljes körű népszámlálással – csak a 4 fő feletti cégekre terjednek ki.

A népszámlálási adatok alapján a textil- és ruházati ipar foglalkozási szerkezeten belüli magas aránya Békés, Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok, illetve Vas, Zala és Veszprém megyék határvidékének településein fordul elő a legnagyobb kiterjedésben, de markánsan elkülönül környezetétől Dél-Somogy, Tolna középső része, Kapuvár és Rajka térsége, Vásárosnamény, Deme-

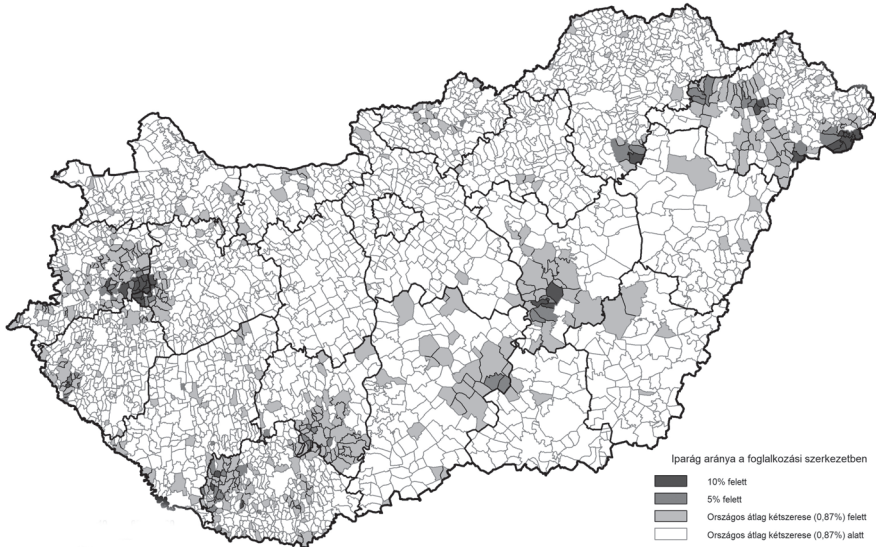
cser, Sátoraljaújhely, Putnok és Hajdúnánás környezete, valamint a Közép-Tisza-vidék egy része is. Még jobban lokalizálhatók a bőrtermék- és lábbeligyártás magas foglalkoztatási arányával jellemezhető települések: a Dunántúlon Jánosháza, Lenti, Szigetvár, Bonyhád–Szekszárd, Kelet-Magyarországon Kiskunfélegyháza, Martfű–Szolnok és Tiszakeszi térségében, valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg megye középső sávjában (Csenger, Ramocsaháza, Rakamaz) mutatni nagyobb koncentrációt (5–6. ábra). A korábban ismertetett módszertani korlátokkal kiemelendők a textil- és ruházati iparban Szeghalom és Vásárosnamény, a bőrtermék- és lábbeligyártásban Ramocsaháza térségének pozitív eltérései a helyi székhelyű vállalatok adataitól, mely az előbbi esetekben Budapesten (Felina, Berwin), az utóbbi esetben Nyíregyházán (Ricosta) székhellyel rendelkező cégek foglalkoztatására vezethető vissza. A foglalkozási szerkezeti adatok tükrében az egyébként jelentős könnyűipari vállalkozásoknak otthont adó Nyíregyháza, Pécs, Szeged, Szombathely és Budapest gazdaságában szinte teljesen eltűnnek az iparágak, jól mutatva a gazdasági szerkezetváltással megfigyelhető háttérbe szorulásukat. Több periférikus kisvárosban ugyanakkor az élőmunka-igényes iparágak napjainkban is komoly foglalkoztatónak számítanak: a textil- és ruházati ipar aránya Szeghalom, Vésztő és Komádi esetében 10–12% körül alakult, a bőrtermék- és lábbeligyártás súlya Csengerben közel 20%-os, Martfűn 15%-os, Tiszaföldváron 10%-os volt a 2011. évi népszámlálás idején (5–6. ábra).

5. ábra: A textil- és ruházati ipar súlya a foglalkozási szerkezetben (2011, %)
Share of textile and clothing industry in the local employment structure (2011, %)

Forrás: KSH, népszámlálás adatai alapján szerkesztette Németh G.

6. ábra: A bőrtermék- és lábbeligyártó ipar súlya a foglalkozási szerkezetben (2011, %)
 Share of leather and footwear industry in the local employment structure (2011, %)

Forrás: KSH, népszámlálás adatai alapján szerkesztette Németh G.

Összegzés, kitekintés

A könnyűipar területi mintázatának ezredforduló utáni alakulásában több tényező hatása összegződik, de alapvetően az örökölt adottságok szerepe meghatározó. Egyrészt a szocialista időszakban a szabad munkaerő extenzív kiaknázására építő dekoncentrált iparosítás vidéken általánosan elterjedtté tette a korábban Budapest térségére és néhány kitüntetett – főként dunántúli – körzetbe tömörülő élőmunka-igényes könnyűipari ágakat. Másrészt ezek a heterogén szereplőkből (iparvállalatokból, szövetkezetekből, mezőgazdasági nagyüzemek ipari melléküzemágaiból) álló ágazatok jelentős szervezeti átalakuláson és legalább kétszer (a rendszerváltás idején és az ezredforduló után) markáns szelekción mentek keresztül. A magántulajdonba került vállalkozások fejlődését nagymértékben meghatározta a globális értéktermelési hálózatokba integrálódás sikeressége, mely az 1990-es években dominánssá vált nyugati irányú bérmunka keretében a ruhaipar és cipőgyártás felé tolódó iparági szerkezetet eredményezett. Az ezredforduló utáni magyaránú leépülés – megváltozó versenyhelyzetben – a bérmunka-megrendelések elmaradásával, a globális értéktermelési hálózatokból történő kiszorulással magyarázható, s hosszabb távon a textilipar és bőrtermékgyártás könnyűiparon belüli jelentőségének felértékelődésével járt. Harmadrészt a külföldi tőkebefektetések a könnyűipar átalakulására is hatással voltak: iparági tér-

szerkezetet formáló szerepüket mérsékli azonban más gazdasági szektorokhoz képest korlátozottabb megjelenésük, belépésük módja (gyakran bér munkakapcsolatok bázisán megvalósult privatizáció vagy vállalatfelvásárlás), illetve – különösen élőmunka-igényes szegmensekben megfigyelhető – későbbi részleges kivonulásuk. A radikális területi átalakulás esélyével kecsegtető kevés zöldmezős beruházás a hagyományos iparági tömörülések közelébe húzódtott: az autóiipari bőrgyártó cégek például – meghatározó szerepet játszva a bőrtermék- és lábbeligyártás kiemelkedő külföldi tőkearányában (KSH 2016), illetve az iparág megújulást ígérő árbevételi és foglalkoztatási mutatóiban – jellemzően jelentős cipőipari tradíciókkal rendelkező megyékbe települtek.

Az általános zsugorodás kritikustömeg-csökkentő hatása összességében kedvezőtlen a lokalizációs agglomerációs előnyök hosszabb távú érvényesülése szempontjából, de éppen a bőrtermék- és lábbeligyártás példa a területileg szelektív leépülésre, egyes „tapadós” helyek nagyobb megtartó erejére. Miközben e cikk a könnyűipar térbeli koncentrációjából fakadó lehetőségekről szól, az agglomerálódás hozadékainak passzív kiaknázásán túl a vállalati és intézményi szereplők együttműködését feltételező klaszterépítési kezdeményezések meglehetősen ritkák Magyarországon. A textil- és ruházati iparban a szombathelyi Pannon Textil- és Ruhaiipari Klaszter, illetve a hódmezővásárhelyi Dél-alföldi Regionális Textilipari Klaszter (Textilipari Műszaki Tudományos Egyesület 2009), míg a bőrtermék- és lábbeligyártásban az évszázados iparági hagyományokra építő Pécsi Kesztyű Klaszter nevezhető meg. E tények az intézményi oldal gyengeségeire, a kölcsönös előnyök felismerése és a bizalom hiányára mutatnak rá. De következhetnek abból is, hogy a könnyűipar olyan periferikus térségekben tudta megőrizni helyi gazdaságon belüli jelentős súlyát, ahol a klaszterek kialakítása – a szereplők függőségi viszonyaiból és a humán tényezők korlátaiból adódóan – az átlagosnál komolyabb akadályokba ütközik.

A tankönyvi példának számító dél-európai könnyűipari körzetek aligha reprodukálhatók a mai Magyarországon. Ugyanakkor azon érdemes elgondolkodni, hogy milyen receptek felhasználásával biztosíthatók azok a lokális környezetben gyökerező minőségi tényezők, melyek – hozzájárulva az iparág feljebb lépést generáló szerkezetváltásához – hosszabb távú, az érintettek számára is vonzó jövőt képesek biztosítani a megmaradt szereplők számára. Ez nem a hagyományos könnyűipar értelmetlen foggal-körömmel védelmét, mint inkább az érintett iparágakkal kapcsolatos gondolkodás új alapokra helyezését feltételezi.

Köszönetnyilvánítás

A települési szintű iparági adatbázis összeállításáért köszönet illeti Kalmár Enikő Máriát, Máté Mónikát és Szaniszló Zsófiát, a térképek elkészítéséért Németh Gábort. A publikáció a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, illetve az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

Irodalom

- Anić, I. D., Rajh, E., Teodorović, I. (2008): Full manufacturing versus subcontracting business models in the Croatian textile and clothing industry. *Ekonomski Pregled*, 7–8., 325–343.
- Barta Gy. (1989): Kisvállalkozások: Az ipari fejlődés alternatívája. Az olasz modell. *Földrajzi Értesítő*, 1–2., 137–146.
- Barta Gy. (2002): *A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs
- Barta Gy., Czirfusz M., Kukely Gy. (2008): Újraiparosodás a nagyvilágban és Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 4., 1–20.
- Barta Gy., Lócsai H. (2011): The effect of the recent economic crisis on the spatial structure of Hungarian industry. *Regional Statistics*, 1., 99–109.
- Boix, R. (2010): The empirical relevance of industrial districts in Spain. In: Becattini G., Bellandi, M., De Propris, L. (eds.): *A handbook of industrial districts*. Edward Elgar, Cheltenham, Northampton, 343–359.
- Buzás N. (2000): Klaszterek: kialakulásuk, szerveződésük és lehetséges megjelenésük a Dél-Alföldön. *Tér és Társadalom*, 4., 109–123.
- Cerejeira da Silva, J. (2002): *Identification of the Portuguese industrial districts*. University of Minho, NIMA Portugal (Working Paper Series; 17.)
- Coe, N. M., Hess, M., Yeung, H. W., Dicken, P., Henderson, J. (2004): “Globalizing” regional development: a global production network perspective. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 4., 468–484. <http://doi.org/fmsk73>
- Crestanello, P., Tattara, G. (2011): Industrial clusters and the governance of the global value chain: The Romania-Veneto network in footwear and clothing. *Regional Studies*, 2., 187–203. <http://doi.org/d6xg54>
- Cutrini, E. (2011): Moving eastwards while remaining embedded: the case of the Marche footwear district, Italy. *European Planning Studies*, 6., 991–1019. <http://doi.org/dpwc5k>
- Dicken, P. (2011): „Fabric-ating fashion”: the clothing industries. In: Dicken, P. (ed.): *Global shift. Mapping the changing contours of the world economy*. Sage, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington D. C., 301–330.
- Faragó L. (1994): Regionális gazdaságfejlesztés „kereslet-oldali” stratégiák segítségével. *Comitatus*, 12., 60–63.
- Fernandez-Stark, K., Frederick, S., Gereffi, G. (2011): *The apparel global value chain. economic upgrading and workforce development*. Duke Center on Globalization, Governance and Competitiveness
- Garofoli, G. (2010): Industrial districts in Europe. In: Becattini G., Bellandi, M., De Propris, L. (eds.): *A handbook of industrial districts*. Edward Elgar, Cheltenham, Northampton, 488–500.
- Grosz A. (2000): Ipari klaszterek. *Tér és Társadalom*, 2–3., 43–52.
- Hamar J. (2006): Válságtól válságig? A magyar textil- és ruházati ipar helyzete és kilátásai. *Külgazdaság*, 6., 44–70.
- Kalantaridis, C., Vassilev, I., Fallon, G. (2008): The impact of internationalization on the clothing industry. In: Labrianidis, L. (ed.): *The moving frontier: The changing geography of production in labour intensive industries*. Ashgate, Aldershot, 149–175.
- Kiss É. (2010): *Területi szerkezetváltás a magyar iparban 1989 után*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs
- Kiss É. (2011): A válság területi konzekvenciái az iparban. *Területi Statisztika*, 2., 161–180.
- Kiss É. (szerk.) (2013): *A hazai ipari parkok különböző dimenzióban*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs
- Központi Statisztikai Hivatal (2016): *A Magyarországon működő külföldi irányítású leányvállalatok tevékenysége (2014. évi végleges és 2015. évi előzetes adatok alapján)*. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kulfleany14.pdf> (Letöltés: 2018. március 31.)
- Laki M. (2005): A magyar cipőpiac átalakulása 1989 után, avagy a gyenge pozitív visszacsatolás esete. *Bőr- és cipőtechnika, -piac*, 6–7., 191–205.
- Lengyel I., Mozsár F. (2002): A külső gazdasági hatások (externáliák) térbelisége. *Tér és Társadalom*, 2., 1–20.
- Lengyel I., Szakálné Kanó I., Vas Zs., Lengyel B. (2016): Az újraiparosodás térbeli kérdőjelei Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 6., 615–646. <http://doi.org/bxth>
- Lux G. (2013): Kritikus tömeg alatt: a fejlesztési együttműködés lehetőségei a kisebb nagyvárosok-

- ban. *Tér és Társadalom*, 4., 52–74.
- Lux G. (2014): Iparági körzetek: a szervezett gazdaság egységei. In: Hardi T., Somlyódy P., Pfeil E. (szerk.): *Városfejlesztési trendek és állami szerepek*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 183–204.
- Lux G. (2017): *Újraiparosodás Közép-Európában*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs
- Molnár E. (2013): A magyar-román határ menti periféria gazdasági perspektívái egy ipari esettanulmány tükrében. In: Szilágyi F., Zakota Z. (szerk.): *Partium társadalom- és térszerkezete*. Dokumentum Kiadó, Nagyvárad, 236–248.
- Molnár E. (2015): Martfű: egy cipőgyártó kisváros múltja és perspektívái. *Földrajzi Közlemények*, 2., 132–146.
- Molnár, E., Lengyel, I. M. (2015): Understanding the changing geography of labour-intensive industries from a GPN perspective: case study of the Hungarian leather and footwear sector. *Regional Statistics*, 2., 144–160. <http://doi.org/cn8n>
- Molnár, E., Lengyel, I. M. (2016): Integration into global production networks and path-dependence: the footwear industry in post-socialist Hungary. *Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie*, 4., 171–185. <http://doi.org/cn8p>
- Molnár E. (2017): A félperiféria szerepe az élőmunka-igényes ágazatok globális értéktérképében. *Területi Statisztika*, 4., 436–464. <http://doi.org/cn8q>
- Mucelli, A., Micozzi, A., Rubens, A., Jackson, G. (2015): A case study of Italy's Marche Region industrial districts: A model of transformation and change. *Journal of Business Cases and Applications*, 1., 1–23.
- Musotti, F. (2010): Regional peculiarities in Italian industrial districts. In: Becattini G., Bellandi, M., De Propriis, L. (eds.): *A handbook of industrial districts*. Edward Elgar, Cheltenham, Northampton, 429–440.
- Nemes Nagy J., Lőcsei H. (2015): Hosszú távú megyei ipari növekedési pályák (1964–2013). *Területi Statisztika*, 2., 100–121.
- Orbán Horváth M. (2014): A győri textilipar átalakulása 1985-től napjainkig. In: Honvári J. (szerk.): *Győr fejlődésének mozgatórugói*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 158–179.
- Pástor, R., Belvončíková, E. (2015): Global value chains: Upgrading of the Slovak clothing industry. In: Vlčková, J. (ed.): *How to benefit from global value chains - implications for the V4 countries*. Vysoká škola ekonomická, Nakladatelství Oeconomica, 116–147. http://ces.vse.cz/english/wp-content/Sbornik%CC%81k-texty-CES_FINAL_N1.pdf (Letöltés: 2018. március 31.)
- Porter, M., Ketels, C. (2010): Clusters and industrial districts: common roots, different perspectives. In: Becattini G., Bellandi, M., De Propriis, L. (eds.): *A handbook of industrial districts*. Edward Elgar, Cheltenham, Northampton, 172–183.
- Roukova, P., Keremidchiev, S., Ilieva, M., Evgeniev, E. (2008): Footwear industry: Delocalisation and Europeanisation. In: Labrianidis, L. (ed.): *The moving frontier: The changing geography of production in labour intensive industries*. Ashgate, Aldershot, 205–227.
- Sass M., Szanyi M. (2009): Klaszterek és a multinacionális vállalatok helyi beszállítói hálózatának fejlődése. *Európai Tükör*, 9., 21–45.
- Schamp, E. W. 2005: Decline of the district, renewal of firms: an evolutionary approach to footwear production in the Pirmasens area, Germany. *Environment and Planning A*, 4., 617–634. <http://doi.org/dpgs8>
- Sforzi, F. (2010): The empirical evidence of industrial districts in Italy. In: Becattini G., Bellandi, M., De Propriis, L. (eds.): *A handbook of industrial districts*. Edward Elgar, Cheltenham, Northampton, 327–342.
- Smith, A., Pickles, J., Buček, M., Pástor, R., Begg, B. (2014): The political economy of global production networks: regional industrial change and differential upgrading in the East European clothing industry. *Journal of Economic Geography*, 6., 1023–1051. <http://doi.org/f6pjr6>
- Textilipari Műszaki Tudományos Egyesület (2009): *A magyar textil- és ruhaipar kutatás-fejlesztési és innovációs stratégiája*. http://tmtc.hu/_userfiles/_tmtc/071_texplat_jovokep_091210.pdf (Letöltés: 2018. március 31.)
- Vas Zs. (2009): Közelség és regionális klaszterek: a szoftveripar Szegeden. *Tér és Társadalom*, 3., 127–145.
- Vas Zs., Lengyel I., Szakálné Kanó I. (2015): Regionális klaszterek és agglomerációs előnyök: feldolgozóipar a magyar városrégiókban. *Tér és Társadalom*, 3., 49–72. <http://doi.org/bccc>
- Wolman, H., Hincapie, D. (2010): *Clusters and cluster-based development: A literature review and policy discussion*. George Washington Institute of Public Policy (GWIPP) Working Paper
- Zeitlin, J. (1994): Ipari körzetek és regionális gazdasági megújulás. *Közgazdasági Szemle*, 1., 14–25.